

Xəzərdə işlənmələr üzrə Məsləhət Şurası

Azərbaycan və Gürcüstanla bağlı Aralıq Hesabata BP şirkətinin cavabı

BP şirkəti Xəzərdə işlənmələr üzrə Məsləhət Şurasından (“Şura”) alınmış Aralıq hesabatı alqışlayır və Şuranın üzvlərinə həm hərtərəfli və əsaslandırılmış yanaşma tərzinə, həm də onların tövsiyələrinə, təkliflərinə və nöqtəyi-nəzərlərinə görə təşəkkür edir. Biz də onların belə bir konsepsiyası ilə razıyıq ki, Xəzər dənizi üzrə layihələrin *“hasilat sənayesi sahələrinə sərmayə qoyuluşunun elə bir modelini yaratmaq”* potensialı vardır ki, *“həmin model ərazilərində bu layihələrin həyata keçirildiyi ölkələrdə uzunmüddətli müsbət bir irs qoyub gedəcəkdir”* [94¹] və inanırıq ki, Şuranın işi bu gün bu layihələri xarakterizə edən məsləhətləşmələrin, ictimai yoxlamaların və öhdəliklərin misli görünməmiş və davam edən səviyyəsinə çox qiymətli bir əlavədir.

Şura qeyd edir ki, “BP şirkəti və faktiki olaraq onun bütün tərəfdaşları özəl sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlərdir və Xəzər dənizindəki neft və qaz yataqlarının işlənməsindən gözlənilən faydaların bir çoxu ərazilərində bu layihələrin həyata keçirildiyi ölkə hökumətlərinin effektiv fəaliyyəti vasitəsilə təmin oluna bilər”. [4] BP şirkətinin bu regionun inkişafına öz müsbət töhfələrini vermək potensialı və öhdəliyi barədə Şuranın nöqtəyi-nəzərini bölüşdürsək, biz həm də potensial töhfələrimizi məhdudlaşdıran sərhədləri görürük: bu regionda çox vacib fəaliyyət göstərən bir şirkət olsaq belə, biz heç bir vəchlə hökumətin rolunu öz üzərimizə götürə bilmərik və götürməməliyik. Öz təbiətləri üzrə bu layihələr özü-özlüyündə inkişaf layihələri deyildir – bu layihələrin nəticəsi olaraq ərazilərində onların həyata keçirildiyi ölkələrin hökumətlərinin əldə etdiyi gəlirlərin və verilən qaz təchizatının, doğrudan da iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq potensialı vardır. BP şirkəti başa düşür ki, bəzi daha geniş sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərini nizamlamaq və yoluna qoymaq üçün əlavə tədbirlər vardır ki, onlar görülür və görülməlidir. Bu məsələlər 2003-cü ilin fevral ayında nəşr edilmiş indi [<http://caspiandevlopmentandexport.com>] saytında verilmiş Cənubi Xəzər neft və qaz layihələrinin iqtisadi, sosial və ekoloji tərəfləri haqqında ümumi icmal olan Regional Xülasədə daha ətraflı nəzərdən keçirilmişdir.

Biz məmnunuq ki, Azərbaycan və Gürcüstan xalqlarının bu sərmayələrdən həqiqi faydalar əldə edilməsində BP şirkətinin artıq həyata keçirdiyi tədbirlərdən Şura xəbərdardır və onları qiymətləndirir.

Biz ardıcıl olaraq yalnız tərəfdaşların və ərazisində fəaliyyət göstərdiyimiz ölkələrin hökumətlərinin deyil, həm də beynəlxalq maliyyə institutlarının, podratçıların, yerli və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının və daha geniş beynəlxalq ictimaiyyətin ərazilərində iş apardığımız ölkələrə hiss ediləcək hərtərəfli faydaların çatdırılmasını təmin etmək üçün qoşulması ehtiyacını həmişə lazımınca qiymətləndirmişik. Bir məsələni də anlamaq çox vacibdir ki, Hesabatda çıxarılan nəticələrin və edilən tövsiyələrin bir çoxu sözügedən geniş ictimaiyyətin üzvlərinə aiddir və hətta bəzi hallarda onlarla əlaqədar fəaliyyət göstərilməsini, kommersiya danışıqlarının aparılmasını və rəsmi razılaşmaların əldə edilməsini tələb edəcəkdir. Hesabat BP şirkəti tərəfindən və onun özü üçün hazırlansa da, biz, əslində, Azəri – Çıraq – Günəşli (AÇG), Şahdəniz ŞD), Bakı – Tbilisi – Ceyhan boru kəməri (BTC) və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) layihələrinin onların müvafiq tərəfdaşlıqları adından çıxış edən əməliyyatçısıyıq. Edilən tövsiyələrin bir çoxu yalnız bizim təmsil/rəhbərlik etdiyimiz tərəfdaşların razılığı ilə qəbul oluna bilər. Bir prioritet kimi, biz çalışacağıq ki, həm bu hesabatı, həm də ona verilən cavabı onlara çatdıraraq və Şuradan mümkün qədər daha geniş bir qrupla bilavasitə əlaqə saxlamağın davam etdirilməsini xahiş edək.

Biz Şuranın məqsədlərimizə çatmadığımız hesab etdiyi və lazım olan hallarda bu regionda öyrənilmiş dərslərin həmkarlarımızla - işlədiyimiz sənaye sahəsinin daha geniş hissəsi ilə bölüşdürülməsinin lazım gəldiyi sahələri artıq qeyd etmişik.

Şura öz diqqətini idarə edən hüquqi rejim, iqtisadi təsir, ətraf mühitə təsir, sosial təsir və uzunmüddətli investisiyalar üzərində cəmləmişdir. Ətraflı şərhələrlə yanaşı, Şura 60-dan çox aydın tövsiyə və təklif irəli sürür və bunlardan altısını prioritet kimi ön plana çəkir. Biz də cavablarımızı buna oxşar şəkildə prioritetləşdirilmiş şəkildə təqdim edirik.

Gərəkssiz təkrarlardan yayınmaq məqsədi ilə biz lazım gələn və müvafiq olan yerlərdə bu tövsiyələri qruplaşdırmışıq.

Bu tövsiyələrin bir çoxunun olduqca böyük əhəmiyyətli gələcəyi vardır və onlar bu sənədin imkan verdiyindən də artıq daha ətraflı cavab verilməsinə layiqdir; bu xarakterli tövsiyələr hesabatda qeyd edilmişdir.

Tövsiyələrə müfəssəl cavablar

1. Davamlı inkişaf

Regionda davamlı inkişafı irəlilətmək və layihələrin yaratdığı faydaların daha geniş şəkildə bölüşdürülməsini – xüsusilə də boru kəməri marşrutu boyunca yaşayan əhali arasında – təmin etmək üçün bir sıra tövsiyələr verilir. Şura layihələrin ictimai, sosial və investisiya fondlarını özündə ehtiva edəcək *Xəzər İnkişaf Fondunun yaradılmasını məsləhət görür [5, və fəsil VII, B]* və digər özəl sektor müəssisələrinin və ictimai inkişaf agentliklərinin intensiv şəkildə bu işlərə cəlb edilməsini tövsiyə edir. Şura belə bir təsisatın malik olacağı potensial xüsusiyyətləri, onun hansı struktura malik olmasını və potensial maliyyələşdirmə mexanizmlərini müəyyən qədər təfsilatı ilə təklif etmişdir. Hesabatın digər bir yerində Şura BP şirkətinə öz diqqətini bank sektorunda müvafiq islahatlar da daxil olmaqla kiçik və orta müəssisələrin (KOM) inkişafı üzərində cəmləməyi məsləhət görür [7 və fəsil IV, B]. Bizim zənnimizcə, bu iki geniş sahə bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır və ona görə də bizim cavabımız bu sahələrin hər ikisini əhatə edir.

Biz belə bir fikirlə razıyıq ki, layihələrin ərazisində fəaliyyət göstərdiyimiz ölkələrə böyük faydalar gətirməsi olduqca vacibdir. Lap başlanğıcdan, BP şirkəti və onun layihə tərəfdaşları bu ölkələrin konkret ehtiyaclarını öyrənmək və onların həll edilməsi yollarını axtarıb tapmaq üçün bir çox səylər göstərmişdir. Şuranın da qeyd etdiyi kimi, İctimai və Ekoloji İnvestisiya Proqramları bu cavabın ilkin elementlərindən biridir və biz çox məmnunuq ki, bu günədək göstərdiyimiz səylər lazımınca qiymətləndirilmişdir. Biz

bilirik ki, hal- hazırda həyata keçirilməkdə olan proqramlar ancaq tikinti mərhələsi müddəti üçün nəzərdə tutulmuşdur və razılaşırıq ki, istismar mərhələsini əhatə etmək üçün növbəti addımlar atmaq lazım gələcəkdir.

Biz, prinsip etibarı ilə, Şuranın geniş əhatəli tövsiyələrini alqışlayırıq və onların təklif etdiyi kimi, daha geniş davamlı sosial-iqtisadi inkişaf təsisatı yaratmaqla inkişaf edən ölkələrdə hasilat sənayesi üçün iri miqyaslı investisiya modelinin işlənilib hazırlanması üçün apardığımız işləri davam etdiririk. Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq BP şirkəti artıq bir sıra agentliklərlə və institutlarla, xüsusilə də AYİB ilə intensiv müzakirələr aparır və planlaşdırma işləri ilə məşğuldur. Lakin bununla belə, bizə aydın surətdə məlumdur ki, belə məsələlərin sadə həlli mövcud deyildir. Biz Şuranın daha müfəssəl tövsiyələrini nəzərdən keçiririk, lakin digər oxşar strukturların başqa yerlərdə üz-üzə gəldikləri problemləri də yaxşı başa düşürük. Biz, ələlxüsus, müvafiq maliyyələşdirmə səviyyələrini və maliyyələşdirmə mənbələrini diqqətlə nəzərdən keçirəcəyik, lakin əmin deyilik ki, hər vahid üzrə maliyyələşdirmə bu təsisatın 2003-cü ilin sonunadək yaradılmasının ən səmərəli yoludur. Lakin bununla belə, bu iş irəlilədikcə biz Şura ilə birgə işi davam etdirəcəyimizi gözləyir, xüsusilə də, diqqəti müvafiq məqamların aydınlaşdırılması probleminin həllində onların göstərəcəyi köməyə ümid edirik.

2. Kiçik və orta müəssisələrə (KOM) dəstəyin gücləndirilməsi

Biz Şuranın belə bir fikri ilə razılaşırıq ki, kiçik və orta müəssisələrə (KOM) dəstək verilməsi “**region ölkələrinin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün olduqca vacibdir**” [7]. Biz bu məsələyə Regional Xülasədə müəyyən qədər təfəssilatı ilə baxmışıq [Dördüncü Fəsil]. Bu məsələnin açıq-aydın görünən iki komponenti vardır: biri bizim birbaşa təsir göstərə bildiyimiz layihələrin öz mahiyyətindən irəli gələn “dartmaq, çəkib gətirmək” tələbi və biri də qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində bizim oynaya biləcəyimiz roldur. Biz artıq hiss ediləcək nəticələrə nail olmuşuq. Məsələn, Azərbaycanda yerli KOM-lərlə işgüzar fəaliyyətlərimizin həcmi 2001-2003-cü illərdə üç dəfə artırmışdır və bu o deməkdir ki, həmin həcm bu il təxminən \$x milyona bərabər olacaqdır.

Bu nöqtəyi nəzərdən, biz Azərbaycanda kiçik və orta müəssisələrin inkişafını dəstəkləyən Bakıdakı Biznes Mərkəzinin gördüyü işlərlə xüsusilə fəxr edirik və çox məmnunluq ki, bizim bu işimiz Şura tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Şura bu mərkəzin rolunu genişləndirmək üçün bizə bir sıra tövsiyələr verir. Biznes Mərkəzinin yalnız bir il fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, biz onun rolunun gücləndirilməsi üçün yollar aramaqdayıq. Bu mərkəzin potensial imkanlarını biz həm də digər tərəflərlə əməkdaşlıq etməkdə bir investisiya vasitəsi hesab edə bilərik.

Şura tövsiyə edir ki, ***BP şirkəti KOM-ləri gücləndirmək üçün müəyyən tədbirlər görsün (addımlar atsın), o cümlədən:***

- ***Bank təyinatlı funksiyalara malik texniki yardım və digər proqramların təmin edilməsi üçün inkişaf təşkilatları ilə işləmək***
- ***Regional inkişaf təşkilatları tərəfindən yaradıla biləcək kredit mənbələrini maliyyələşdirmək/dəstək vermək üçün imkanlar aramaq***
- ***Qeyri-texniki KOM-lərdən istifadə etmək üçün səyləri artırmaq***
- ***KOM-lər üçün tədarük imkanlarını enerji sektorundan kənarında müəyyənənləşdirmək [7]***

Biz bu tövsiyələri qəbul edirik və onların tərkib hissələri yuxarıda təsvir edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf təsisatına daxil ediləcəkdir.

3. Enerji ehtiyatlarından Gürcüstanın istifadə etməsi mümkünlüyü

Biz Gürcüstanın və ondan bir qədər az olsa da Azərbaycanın öz vətəndaşlarını etibarlı elektrik enerjisi ilə təchiz etməkdə üzləşdikləri olduqca real problemləri başa düşürük. Biz Şuranın “*milyardlarla barel neft və qaz ehtiyatlarının ... boru kəməri koridoru boyunca və ondan kənarında bir çox ailələri qışda istiliksiz, bütün il boyu isə etibarlı enerji təchizatından məhrum edən tranziti*” [48] dixotomiyasını ön plana çıxaran şərhini yada salırıq. Biz bu məsələni müəyyən təfsilatı ilə Regional Xülasədə nəzərdən keçirmişik [Altıncı Fəsil, səh. 129-135].

Biz öz İctimai İnvestisiya Proqramlarımız vasitəsilə yerli səviyyədə enerjiden istifadənin yerlərdə yaxşılaşdırılmasına aparan tədbirlərin həyata keçirilməsi və dövlət

səviyyəsində ölkənin enerji sektorunun stabilləşdirilməsinə və inkişafına kömək etmək üçün Gürcüstan hökumətinə texniki yardımın təmin edilməsi məqsədi ilə apardığımız işləri davam etdirəcəyik. Biz başa düşürük ki, bu vəziyyəti düzəltmək üçün institusional və strateji-iqtisadi dəyişikliklər olduqca vacibdir. Şuranın bizdən etdiyi **təşəbbüslərə arasıkəsilməz yardım** [50] xahişi geniş mənada elə bir nöqtəyi-nəzəri əks etdirir ki, Gürcüstanın daxili enerji sektorunda həqiqi dəyişiklik yalnız bütün səhmdarların birgə və uzlaşdırılmış söyləri, bu işə heç də az əhəmiyyətli deyildir, eləcə də gürcüstanlıların özlərinin söyləri nəticəsində yarana bilər.

4. Şəffaflığın artırılması və ideyaların azad mübadiləsi

Biz Şuranın belə bir fikri ilə razılaşırıq ki, BP şirkəti sərmayə qoyduğu ölkələrdə şəffaflığın və ideyaların sərbəst və azad mübadiləsinin yaxşılaşdırılmasına çox mühüm müsbət təsir göstərə bilər [8]. Əslində, bu şirkət 2002-ci ilin sentyabr ayında Yohannesburqda Böyük Britaniyanın baş naziri Toni Bleyer tərəfindən irəli sürülmüş Hasilat Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü bəyannaməsini (HSŞT) ilk imza edənlərdən biri olmuşdur.

Azərbaycanın HSŞT-yə yanaşma tərzi və onun işlərində hərtərəfli iştirak etmək arzusu bizə ruh yüksəkliyi verir. BP şirkətinin əməliyyatçısı olduğu fəaliyyətlərlə bağlı Azərbaycanın HSŞT-də tam iştirakını təmin etmək üçün biz xahiş olunan bütün məlumatları verməyə və lazım olan köməyi təmin etməyə çalışacağıq.

Şura tövsiyə edir ki, *BP şirkəti ərazisində fəaliyyət göstərdiyimiz ölkə hökumətlərinə və hökumət təşkilatlarına verilən konkret ödənişlər və Layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində yaranacaq proqnozlaşdırılmış ümumi gəlirlər ... barədə ingilis və milli dillərdə müfəssəl və aydın başa düşülən illik bəyanatlar hazırlasın və ictimaiyyətə açıqlasın [8]*. Biz hökumətlərə verilən ödənişlər, gələcək gəlirlər üzrə proqnozlar və bizim sosial və ekoloji göstəricilərimiz barədə məlumatları özündə əks etdirən illik hesabatı ərazisində fəaliyyət göstərdiyimiz ölkə hökumətlərinin və tərəfdaşlarımızın razılığı əsasında dərc etməyi planlaşdırırıq və inanırıq ki, bununla da Şuranın bu tövsiyəsi yerinə yetiriləcəkdir. Bundan başqa, BP şirkəti və tərəfdaşlarımız artıq

Hasilatın Pay Bölgüsü sazişlərini, hökumətlərarası və tranzit ölkə hökumətləri ilə sazişləri, ətraf mühitə və sosial sahəyə təsirlərin qiymətləndirilməsini və digər layihə sənədlərini artıq nəşr etdirmişdir. Regional Xülasədə bizim fəaliyyətlərimiz nəticəsində əldə ediləcək gələcək gəlirlərimizdən Azərbaycana, Gürcüstana və Türkiyəyə ödənilməli proqnozlaşdırılmış gəlirlər barədə ətraflı məlumat vardır. Biz hər rüb üzrə Bakıda mətbuat brifinqləri təşkil edir və bu brifinqlərdə nəqd pul axını (pul vəsaitlərinin hərəkəti – tərç.) barədə ictimaiyyəti məlumatlandırır, Gürcüstanda və Türkiyədə kütləvi-informasiya vasitələri üçün müntəzəm brifinqlər təşkil edərək əməliyyatlarımız və layihələrimiz barədə əlavə məlumatların çatdırılmasını təmin edirik.

Birmənalı şəkildə bəyan edirik ki, biz korrupsiyaya qarşı öz güclü strategiyamızı və əməli fəaliyyətimizi davam etdirəcəyik.

5. İdarəedici hüquqi rejim

BP şirkəti idarəedici hüquqi rejimə (buraya hökumətlərarası sazişlər, tranzit ölkə hökumətləri ilə sazişlər, BP və tərəfdaşların siyasəti, layihə üzrə sazişlər daxildir) Şuranın “ərazilərində fəaliyyət göstərilən ölkələrdə müxtəlif hüquq institutlarının indiki inkişaf mərhələsi şəraitində ... sərmayə qoyuluşları üçün əminlik yaratmağı təmin edən” [10] kimi verdiyi xarakteristikanı qəbul edir. Biz əminik ki, ümumilikdə götürüldükdə sazişlər *bütün* aidiyyəti olanlar üçün ən yüksək səviyyəli standartları özündə birləşdirməklə aydın bir hüquqi əsas yaradır. Bütün bunlarla yanaşı, hələ üstəlik də, biz bu sazişləri dərc etməklə beynəlxalq hasilat sənayesi sektorunda şəffaflıq üçün yeni bir etalon yaratmışıq. Amnesty İnternəşnl təşkilatının göstərdiyi və Şura tərəfindən ümumiləşdirilmiş [28] narahatçılıqlar bizə məlumdur və biz onları ciddi qəbul edirik. Amnesty İnternəşnl təşkilatının bu narahatlıq doğuran problemləri aydınlaşdırmaq üçün apardığı analizlərin dərc edilməsindən əvvəl də, sonra da bir sıra insan hüquqlarını müdafiə edən qruplarla konstruktiv müzakirələr aparmışdıq və indi də aparırıq.

Şura tövsiyə edir ki, BP şirkəti ərazilərində fəaliyyət göstərdiyi ölkə hökumətləri ilə hüquqi rejimlə əlaqədar bir sıra mühüm məsələləri aydınlaşdırsın, o cümlədən:

- Yerli məhkəmələrdən və yerli inzibati-hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadənin mümkünlüyü
- Layihə üzrə aparılan işlərdə və fəaliyyətlərdə ekoloji, səhiyyə və digər standartlar
- Ekoloji, səhiyyə və digər standartlar necə və kimin tərəfindən müəyyənləşdirilməlidir [10-11].

Biz sadə bir dillə HAS-ların, TƏMÖHS-lərin və layihə üzrə digər müvafiq müqavilələrin xülasəsini nəşr etdirəcəyik ki, bu da, digər məsələlərlə yanaşı, bu müddəaların hüquqi əsasla necə əhatə olunduğunu aydınlaşdırır. Biz inanırıq ki, BTC ilə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə hökumətləri arasında imzalanmış Birgə Bəyanat QHT-ləri (qeyri-hökumət təşkilatları) narahat edən məsələlərin nizamlanmasında mühüm bir addımdır və biz Şura tərəfindən qaldırılmış məsələləri həll etmək üçün əlavə aydınlaşdırma tədbirlərini nəzərdən keçirəcəyik.

Biz CQBK üçün BTC ilə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə hökumətləri arasında 2003-cü ilin may ayında imzalanmış Birgə Bəyanata oxşar bir bəyanatın hazırlanıb həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görəcəyik.

6. Ekoloji və sosial monitorinqin genişləndirilməsi

BP şirkəti Şuranın vətəndaş cəmiyyəti ilə əlaqəli fəaliyyət göstərilməsi barədə mövqeyinə şərikdir və onun belə bir tövsiyəsini dəstəkləyir ki, layihələr üzrə nəzərdə tutulan tikinti və istismar işlərinin monitorinqində QHT-lərin öz rolu vardır. BP şirkəti ictimaiyyətlə QHT-lər arasında davam edən dialoqa dəstək verməkdə davam edəcəkdir ki, belə dialoqlar layihələrə ictimai inamın yaranmasını təmin etməyə kömək etsin.

Layihələrin hərtərəfli xarici monitorinqi artıq formalaşmaqdadır. Məsələn, BP şirkətinin özünün Ekoloji və Sosial audit prosesinə (www.bp.com veb-saytında verilir) əlavə olaraq, BTC layihəsinin potensial kreditorlar qrupu artıq özünün rüblük monitorinq səfərlərinə başlamışlar.

Həm sosial, həm də ətraf mühitə edilən təsirlər üçün Şura xarici monitorinqlərin keçirilməsini tövsiyə edir. Ələlxüsus o, Borjomi regionu ilə əlaqədar “ictimai monitorinq mexanizmi”nin yaradılmasını məsləhət görür [10]. BTC şirkəti hal-hazırda yalnız Borjominin deyil, bütün boru kəməri marşrutunun monitorinqinə vətəndaş cəmiyyətinin cəlb edilməsinin ən yaxşı variantlarını araşdırır. Bizim fikrimiz monitorinq məqsədi ilə ictimaiyyətin marşrut boyu rəsmi iştirak mexanizmini həyata keçirməkdir. Hər halda, belə mexanizmlərin bir çox modelləri mövcuddur; çox ehtiyatlı olmaq lazımdır ki, belə orqanlar tənzimədi, kreditor, korporativ audit və yoxlamaları təkrar etmədən onları tamamlasın və gücləndirsin. Belə prosesin bir hissəsi kimi, biz Alyaskadakı vətəndaşların məşvərət şuralarını və eləcə də dünyanın müxtəlif yerlərindəki müvafiq modelləri nəzərdən keçiririk.

BP şirkətinin məqsədi elə bir yanaşma metodunu yaratmaq olacaqdır ki, o, ictimaiyyət üçün şəffaflığı təmin etsin və qeyri-hökumət sektorlarının inkişaf etməkdə olduğu ölkələr üçün münasib olsun. Əlverişli bir mexanizmin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün Şura ilə işimizi davam etdirəcəyik.

Biz belə bir fikirlə razılaşıırıq ki, layihələrin göstərdiyi sosial təsirlərin davam edən monitorinqi və eləcə də əmək mübahisələrinin həll edilməsinin aydın prosedurlarının yaradılması Köçürmə İşləri Planının çox vacib tərkib hissələridir və biz çox məmnunuq ki, bəzi monitorinq proseslərinin və əmək mübahisələrinin həll edilməsi prosedurlarının yaradılmasında gördüyümüz tədbirləri Şura yüksək qiymətləndirir. Şura konkret bir tövsiyə irəli sürür ki, ***KTP (Köçürmə Tədbirləri Planı – tərc.) ilə əlaqədar xarici monitorinq şurası yaradılsın*** [11]. Belə bir şura artıq yaradılmışdır və öz fəaliyyətində indi ilk yoxlamaları aparmaqdadır.

7. Ətraf mühitlə bağlı məsələlər.

Şura bir çox ekoloji məsələlər üzrə, o cümlədən konkret olaraq Borjomi regionuna, Xəzər dənizinə aid olan məsələlər, ətraf mühitlə əlaqədar məlumatların nəşr edilməsi, qazma şlamlarının atılması, istismarın başa çatdırılması və mədəni irsin idarə edilməsi ilə bağlı bir çox tövsiyələr verir.

Biz Şuranın boru kəməri marşrutu üzrə qərarların Gürcüstanda – xüsusilə də bu marşrutun Borjomi regionundan keçən hissəsi ilə bağlı qərarın - necə qarşılandığının və onun necə yoluna qoyulmasının düzgün anlanması üçün göstərdiyi səyi çox yüksək qiymətləndiririk. Şuranın bu prosesi xarakterizə etməsi bizim üçün həm aydındır, həm də faydalıdır və biz qaldırılan məsələlərə diqqət yetirmişik. Biz Şura ilə razılaşıyıq ki, *'BP şirkətinin Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə davam edən məsləhətləşmələri və əməkdaşlığı layihənin uğurla həyata keçirilməsi üçün vacibdir'* [69]. Biz bir də ona görə mənunuq ki, Şura Ekologiya Nazirliyindən aldığı şərtləri qeyd edir – orada göstərilir ki, bu əməkdaşlıq son vaxtlar daha da yaxşılaşmışdır. Bu əməkdaşlığın davam etməsi üçün biz öz söylərimizi əsirgəməyəcəyik.

Şura eləcə də tövsiyə edir ki, ***BP şirkəti yerli hökumət və vətəndaşları özünün neft dağılmalarına qarşı tədbirlər planına cəlb etsin və Borjominin yerli əhalisini potensial neft dağılmalarına qarşı hazırlasın və onları lazımi avadanlıqla təmin etsin*** [72]. Bütün boru kəməri marşrutu üzrə neft dağılmalarına qarşı tədbirlər planı hal-hazırda işlənilib hazırlanmaqdadır və bu planda Borjomidə xüsusi olaraq hazırlanmış və avadanlıqla təchiz edilmiş yerli heyətdən ibarət qrupun yaradılması nəzərdə tutulur. BP şirkəti yerli hökumət təşkilatlarının və icmaların bu planın hazırlanmasında lazımi qaydada və əsaslı şəkildə cəlb olunması barədə ciddi öhdəlik götürmüşdür. Biz eləcə də BTC boru kəmərinə mühəndis – texniki qurğuların, istifadə edilən materialların və görüləcək təhlükəsizlik tədbirləri sayəsində neft dağılmalarına qarşı profilaktik tədbirlərə verdiyimiz xüsusi əhəmiyyətə bir daha diqqət yetirəcəyik. Bu profilaktik tədbirlərin boru kəməri marşrutu boyunca yaşayan əhaliyə çatdırılması üçün göstərilən söylər artırılmışdır və gələcəkdə də davam edəcəkdir.

Şura həm də tövsiyə etmişdir ki, ***əgər BP indiyədək razılaşdırılmış qrafikə [BTC ƏMSTQ-nin təsdiqi ilə müşayiət olunan] uyğun olaraq tələb olunan cari işləri, tələb olunan hesabatların gürcü dilində təqdim edilməsi daxil olmaqla, tamamlamaybsa, onda bu işlər BP tərəfindən dərhal yerinə yetirilməlidir*** [70]. Məmnuniyyətlə bildiririk ki, bu barədə Ekologiya Nazirliyi ilə bizim razılaşdırılmış cədvəlimiz vardır və biz bu cədvələ riayət edirik.

Xəzər dənizi

Biz Şuranın Xəzər dənizi ilə əlaqədar ekoloji məsələlərə verdiyi xüsusi diqqəti alqışlayırıq. Şura qeyd edir ki, “BP şirkəti bundan əvvəlki düzgün olmayan idarəetmə ilə bağlı ekoloji deqradasiya üçün məsuliyyət daşımasa da, o ən azı öz layihə fəaliyyətlərinin ətraf mühitə mənfi təsirinin minimuma endirilməsini təmin etməyə borcludur” [57]. Biz qeyd-şərtsiz olaraq razılaşıırıq ki, layihə fəaliyyətlərimizin mənfi təsirlərini minimuma endirilməsini təmin etməliyik.

Şura tövsiyə edir ki, **BP şirkəti Azərbaycanda ən böyük xarici investor kimi Azərbaycanda və Xəzər dənizində ətraf mühitin daha da deqradasiyaya uğramasının yumşaldılmasına kömək etmək üçün tədbirlər görməkdə davam etsin [57]**. Şuranın qeyd etdiyi kimi, BP şirkəti bundan əvvəlki düzgün olmayan idarəetmə ilə bağlı ekoloji deqradasiya üçün məsuliyyət daşımır və heç də daşımamalıdır. Məsələn, Xəzər dənizinin ekoloji sistemi üçün çox mühüm bir təhlükə oraya yad növlərin gətirilməsi ilə bağlı olan ekoloji balansın pozulmasından yarana bilər. Hər halda, BP şirkəti ətraf mühitin daha da korlanmasını yumşaltmaq üçün göstərilən səylərə öz töhfələrini verməkdə davam edəcək və Xəzər dənizi yataqlarının işlənməsindən yaranan potensial mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi üçün digər tərəflərlə birgə çalışmağı dayandırmayacaqdır.

Neft dağılmaları ilə əlaqədar olan tövsiyələrə gəlicə, biz harada mümkündürsə Şuranı narahat edən məsələlərin nizamlanması üzərində işləyirik. Şura tövsiyə edir ki, ***BP Şirkəti və onun ABƏŞ-dəki tərəfdaşları quyudan atqı(sıçrayış) nəticəsində neftin axmasını dayandırmaq məqsədilə lazım olan vaxtın azaldılması üçün əməli variantların mövcud olub-olmaması məsələsini araşdırsınlar*** [60]. Biz quyuların layihələşdirilməsinin, qazılmasının, tamamlanmasının və onlara texniki qulluğun yüksək və müvafiq standartlar əsasında aparılmasının təmin edilməsi barədə öhdəliklərimizə sadıq. Quyulara nəzarətin idarə edilməsinə bizim yanaşma metodumuz quyuların lazımı qaydada layihələşdirilməsi, əməliyyatların aparılması prosedurları və quyuya nəzarət avadanlıqlarının qüsursuzluğu üzərində cəmlənmişdir. Quyudan atqı (sıçrayış)

baş verə biləcəyi təqdirdə dərhal cavab tədbirləri görmək üçün qabaqcadan nəzərdə tutula bilməyən hallar üçün tədbirlər planları işlənib hazırlanmışdır.

BP şirkəti öz tərəfdaşlarından olan Ekson Mobil şirkəti ilə birlikdə Xəzər dənizində neft dağılmalarına qarşı tədbirlərlə əlaqədar Azərbaycan hökumətinə yardım göstərilməsində artıq fəal rol oynayır. Məsələn, şirkət Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə disperqatorların sınaqdan keçirilməsi və təsdiq edilməsində, o cümlədən laboratoriya avadanlıqları ilə təchiz edilməsində köməklik göstərmişdir. Altı disperqatorun zəhərlilik və effektivlik sınağı proqramı başa çatmaq üzrədir. Alınan nəticələr, tərəfdaşlar və hökumət arasındakı razılaşmaya əsasən, son qiymətləndirmə və seçim üçün BP, Ekson Mobil şirkətləri və ETSN tərəfindən dəvət edilmiş ekspertlər qrupuna təqdim ediləcəkdir. Neft dağılmaları üzrə transsərhəd əməkdaşlığı mürəkkəb və problematik məsələdir, lakin bir özəl qurum kimi öz rolumuzun məhdudluğunu nəzərə almaqla, biz harada mümkündürsə, belə bir əməkdaşlığa dəstək vermək üçün əlimizdən gələni edəcəyik.

Biz Şuranımı qeyri-AÇG neftinin BTC boru kəməri ilə nəql edilməsi ilə əlaqədar narahatçılıqlarını başa düşürük. Qeyri-AÇG neftinin BTC boru kəməri ilə nəql edilməsi barədə qərar qəbul edildiyi təqdirdə Şura tövsiyə edir ki, ***BP şirkəti [və ABƏS] riskin qiymətləndirilməsini və Xəzər dənizi ilə xam neftin nəql edilməsi ilə bağlı təklif edilmiş yumşaltma tədbirlərini mövcud ƏMSTQ-lərə əlavə etsin*** [61]. Xəzər regionu ərazisində neft yataqlarının işlənməsi baxımından bizim coğrafi təsir dairəmizin müəyyən həddləri vardır. BP şirkəti Qazaxıstan neftinin BTC boru kəmərinə gətirilməsi üzrə hər hansı faktiki planı nəzərə almaqla mövcud ƏMSTQ-lərin kumulyativ təsirlər bölməsində dəyişikliklər edərək onlarda düzəlişlər aparmağı vəd edə bilər, lakin bununla belə, BTC boru kəmərinin nəqletmə zəncirində birbaşa iştirakımız olmadığından biz öz üzərimizə onunla bağlı fəaliyyətlərə dair öhdəlik götürə bilmərik. Buna baxmayaraq, biz tərəfdaşlarımızla birgə işləyərək belə həcmənin BP şirkətinin gəmilərə nəzarət standartlarına riayət edilməsi standartlarına uyğun olaraq tankerlər vasitəsilə nəql edilməsi üçün razılaşmalar əldə etməyə çalışacağıq və özümüz də yalnız belə gəmilərdən istifadə edəcəyik.

Ətraf mühitlə bağlı məlumatların nəşr edilməsi

Şura ətraf mühitlə bağlı məlumatların nəşr edilməsi ilə bağlı bir neçə tövsiyə vermişdir [62, 63, 69, 71]. Bütün hallarda biz belə məlumatları ya nəşr etmişik, ya da onların nəşr edilməsi üçün razılaşdırılmış rəsmi qrafikimiz vardır. Mümkün olan bütün hallarda biz hələ tam işlənilməmiş məlumatlarla tanış olmağa şərait yaradacaq və bu işi ən yaxşı şəkildə necə yerinə yetirməyin yollarını arayacağıq.

Qazma şlamı

BP şirkətinin Xəzər dənizində qazma şlamının ləğv edilməsi strategiyası aşağıda göstərilən kimidir:

- Bütün su əsaslı qazma məhlulu ilə qazılıb çıxarılmış şlamlar dənizə atılacaqdır.
- Bütün qeyri-su əsaslı qazma məhlulu ilə qazılıb çıxarılmış şlamlar, Çıraq platformasından qazılanlar istisna olmaqla, ya dənizdəki quyulara yenidən vurulacaq, ya da bu mümkün olmadığı hallarda emal olunub təmizlənmək və ləğv olunmaq üçün yüklənib sahilə göndəriləcəkdir.

Qazma şlamının belə ləğv edilməsi strategiyası Avropa standartlarına uyğundur və sintetik əsaslı qazma məhlulu ilə qazılmış şlamların dənizə atılmasına icazə verən AÇG Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişindən də irəli gedən bir strategiyadır. Çıraq platformasında yer və ağırlıq (çəki) məhdudiyətləri hal-hazırda sintetik əsaslı buruq məhlulu ilə çıxarılmış qazma şlamının yüklənib sahilə göndərilməsini və ya yenidən quyuya vurulmasını qeyri-mümkün edir. Lakin buna baxmayaraq, avadanlığın təkmilləşdirilməsi atılmazdan qabaq qazma şlamından mayenin ayrılmasını yaxşılaşdırmağa imkan vermişdir və təsirlərin daha da azaldılması imkanları araşdırılmaqdadır.

Bunu da qeyd etmək vacibdir ki, qazma şlamının atılması və ləğvi ilə əlaqədar tənзимedicі mühit də dəyişməkdə və inkişaf etməkdədir və bu inkişaf heç də eyni istiqamətli xarakter daşımır. Məsələn, Şimali Amerikada və Avropada daha ciddi standartlar əks istiqamət almışdır. ABŞ-ın Ətraf Mühitin Mühafizəsi Təşkilatı sintetik əsaslı buruq məhlulu ilə qazılmış qazma şlamı üçün “heç bir tullantı” variantından rəsmi olaraq imtina etmişdir. ABŞ-ın bu mövqeyi Ən Yaxşı Əməli Ekoloji Varianta əsaslanmışdır. Bu variantla görə belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, şlamın yüklənib sahilə

göndərilməsi və orada emal edilməsi ətraf mühitə onun dənizə atılmasından daha çox təsir edə bilər. Şimali-şərqi Atlantikada Dəniz Ekologiyasının Mühafizəsi Konvensiyası (OSPAR) üzvi fazalı qazma məhlulunun atılmasına yalnız o zaman icazə verir ki, şlamlardakı konsentrasiya bir faizdən az olsun və bu da üzvi fazalı çirklənmiş şlamların böyük bir hissəsinin sahilə göndərilməsi ilə nəticələnir. Şlamlarda qazma məhlulunun potensial olaraq bir faizdən az olmasına nail olmağa imkan verən təmizləmə sistemləri hal-hazırda Şimal dənizində təcrübədən keçirilir.

AÇG ƏMSTQ-də qeyd olunur ki, “qazılmış süxur hissəciklərinin və su əsaslı qazma məhlulunun dənizə atılması atılma yerinin yaxınlığında dəniz dibinin sıx şəkildə həmin tullantılarla örtülməsi ilə nəticələnər və bu da nəticədə dəniz dibinin fiziki dəyişməsinə və ardınca da dəniz dibi təbii yaşayış mühitinin bioloji dəyişməsinə gətirib çıxarar”. Qeyd etmək lazımdır ki, su əsaslı qazma məhlulu ilə qazılmış şlamların tullanması ilə əlaqədar heç bir kimyəvi çirklənmə hallarına rast gəlinməmişdir. Belə tullantıların göstərdiyi fiziki təsirlərin öyrənilməsi göstərir ki, belə təsirlərdən sonra lokal ətraf mühit tezliklə özünü bərpa edə bilər.

Yerli səhmdarlarla aparılan müntəzəm dialoqlar göstərir ki, BP şirkəti tullantıların (istənilən) Xəzər dənizinə atılması ilə əlaqədar qaldırılmış problemlərdən xəbərdardır və bu problemlərlə Ən Yaxşı Əməli Ekoloji Variant (ƏYƏEV) tədqiqatlarından əldə edilmiş nəticələr arasında müvazinət yaratmaqda davam edir. ƏYƏEV yanaşması yaxşı əsaslandırılmış və düzgünlüyü təsdiq edilmiş bir yanaşmadır.

Şura tövsiyə edir ki, BP şirkəti qazma şlamlarının atılması və ləğv edilməsi proqramının ətraf mühitə təsirinə nəzarət etməkdə davam etsin və məsləhət görür ki, BP şirkəti əldə etdiyi məlumatlar və qiymətləndirmələrlə əlaqədar Azərbaycanda müntəzəm olaraq Ekologiya Nazirliyinin rəsmi şəxsləri ilə məsləhətləşmələr aparsın [59].

Monitoring proqramı proqnozlaşdırılmış təsirlərlə müqayisədə təsirlərin fiziki həcmi və xarakterini müəyyən etmək üçün kifayət olacaqdır və belə monitoringin nəticələri barədə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə hesabat veriləcəkdir.

Şura tövsiyə edir ki, **BP şirkəti təkmilləşməkdə olan ən yaxşı qlobal praktika nöqtəyi - nəzərdən qazma şlamının atılması və ləğv edilməsi məsələlərinə baxılmasına tez-tez qayıtsın və bu dəyişən ən yaxşı praktikaya uyğun olaraq tullantıların idarə edilməsini həyata keçirsin [59].** BP şirkəti ən yaxşı qlobal praktikadakı (məsələn, qazma şlamının yenidən quyuya vurulması üçün bir platformadan digərinə göndərilməsi) dəyişiklikləri nəzərdən keçirməkdə davam etsə də, tullantıların dəyişən praktikaya uyğun olaraq idarə edilməsi barədə heç bir öhdəlik götürə bilmir, çünki bu heç də həmişə mümkün olmaya bilər. Məsələn, yer və çəki kimi texniki məhdudiyyətlər platformaya əlavə təmizləyici avadanlığın gətirilməsinə mane ola bilər. Əlbəttə, variantlar yarandıqca onların Xəzər dənizində aparılan əməliyyatlara tətbiq edilməsi mümkünlüyü qiymətləndiriləcəkdir.

Şura həm də tövsiyə edir ki, **BP şirkəti sahilə müvəqqəti olaraq toplanmış qazma şlamının daimi olaraq ləğv edilməsi üçün uzunmüddətli variantları araşdırsın [59].** BP şirkəti sahilə göndərilmiş və hal-hazırda müvəqqəti anbarlarda saxlanılan qazma şlamı üçün uzunmüddətli ləğvetmə variantlarını xeyli vaxtdır ki, araşdırır. Bu araşdırmalar qazma şlamının təmizlənməsi üçün 2003-cü ildə istismara veriləcək qeyri-müstəqim desorbsiya aqreqatının alınması barədə verilən tövsiyə ilə başa çatmışdır. Digər variantların da qiymətləndirilməsi davam edir. Bu işin nəticələri BP-nin korporativ mütəxəssislər qrupu tərəfindən yoxlanılmış və götürülən istiqamətə həmin qrup tərəfindən təqdirədirici cavab verilmişdir.

İstismardan çıxarılma

Dəniz qurğu və obyektlərinin istismardan çıxarılması və ləğv edilməsinə əsasən platformanın üst tikililərinin demontaj edilməsi və yüklənib göndərilməsi və şəbəkə tipli dayaq bloklarının istismardan çıxarılması daxildir. Bundan başqa, buraya quyuların tıxacla bərkidilməsi və tərk edilməsi, boru kəmərlərinin demontajı və təmizlənməsi də aiddir.

Şura tövsiyə edir ki, **BP şirkəti, artıq indi etmədiyi dərəcədə Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının (BDT) 1989-cu il Təlimatlarındakı belə bir müddəaya hörmətlə yanaşsın**

ki, bütün yeni dəniz konstruksiyaları elə layihələşdirilməli və inşa edilməlidir ki, onları ləğvetmə işləri zamanı bütövlüklə çıxarmaq mümkün olsun [75]. Şirkətin siyasətinə və HPBS-nin tələblərinə müvafiq olaraq, AÇG Azəri layihəsi öz dəniz obyekt və qurğuları üçün ləğvetmə planlarının işlənilib hazırlanmasında beynəlxalq neft sənayesinin ən yaxşı standartlarına və praktikasına ciddi şəkildə riayət edir. Buraya 1992-ci il Şimali-şərqi Atlantikada Dəniz Ekologiyasının Mühafizəsi Konvensiyasında (OSPAR) irəli sürülmüş və OSPAR Komissiyasının istifadə edilməyən dəniz qurğularının istismardan çıxarılması üçün yeni rejimin təfəsilatı verilən sonrakı 98/3 nömrəli OSPAR Qərarı kimi təshihlər və Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının 1989-cu il Təlimatları kimi rəhbər göstərişlər daxildir. Tərketmə (ləğvetmə) planlarının işlənilib hazırlanmasında Böyük Britaniyanın Ticarət və Sənaye Departamentinin təlimatlarına da istinad ediləcəkdir.

Şura tövsiyə edir ki, ***BP şirkəti istismardan çıxarma ilə əlaqədar özünün qərar qəbuletmə prosesini ləğvetmə planının hazırlanması üçün HPBS-də nəzərdə tutulan son tarixdən xeyli əvvəl ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmasını təmin etsin*** [75]. Biz bununla razıyıq.

Şura həm də tövsiyə edir ki, dəniz qurğu və obyektləri üzərində mülkiyyət hüququ başqasına verildikdə, ***BP şirkəti son mülkiyyətçinin, dövlət neft və qaz şirkətləri də daxil olmaqla, müqavilə əsasında məcburi qaydada obyekt və avadanlıqların lazımı surətdə istismardan çıxarılmasını təmin etmək üçün mümkün olan hər cür səy göstərsin*** [76].

İstismardan çıxarma və ləğvetmə işləri HPBS-nin tələblərinə uyğun olaraq yerinə yetiriləcəkdir. Layihə bu proseslə bağlı lazımı səylərin göstərilməsini və əminliyi təmin etmək məqsədi ilə ARDNŞ-lə işləməyə çalışacaqdır. Lakin bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, BP şirkəti ARDNŞ üzərinə müqavilə öhdəlikləri qoya bilməz.

Şura tövsiyə edir ki, ***istismardan çıxarma üçüncü tərəflər, məsələn ARDNŞ tərəfindən həyata keçirildikdə, onun həqiqətən ən yaxşı beynəlxalq praktikaya***

müvafiq olaraq yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün **BP şirkəti bütün səyləri göstərməlidir. Bu məqsədlə Şura tövsiyə edir ki, BP şirkəti və onun Tərəfdaşları layihə obyekt və qurğularının istismardan çıxarılması üzrə öz öhdəliklərini aydınlaşdırsınlar, son məsrəflərin hesablanmış smetasını nəşr etsinlər və nümayiş etdirdinlər ki, obyekt və qurğuların istifadəsinə xitam verilməzdən xeyli əvvəl layihə tərəfdaşları istismardan çıxarma xərclərini ödəmək üçün kifayət qədər maliyyə vəsaiti verirlər** [76]. Layihə üçün aydındır ki, HPBS-nin müddəalarına görə obyekt və qurğuların ləğv edilməsi üçün əsas məsuliyyət ARDNŞ-in üzərinə düşür və HPBS-nin qüvvədə olduğu müddət ərzində ləğvetmə işləri üçün bu məqsədlə xüsusi olaraq fondlar ayrılmışdır.

Şura həm də tövsiyə edir ki, **BP şirkəti quruda boru kəmərlərinin ləğv edilməsi ilə əlaqədar inkişaf etməkdə olan beynəlxalq standartlara yaxından diqqət yetirməlidir ... Nəticə etibarlı ilə boru kəmərlərinin ən yaxşı beynəlxalq standartlara uyğun olaraq istismardan çıxarılmasını təmin etmək üçün BP şirkəti bütün səyləri göstərməlidir** [77]. Biz istismardan çıxarma ilə bağlı yaranan problemləri başa düşürük və boru kəmərlərinin müvafiq beynəlxalq standartlara uyğun olaraq istismardan çıxarılması istiqamətində öz tərəfdaşlarımızla birgə işləməyi davam etdirəcəyik. Lakin bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, obyekt və qurğuların ləğv edilməsi işlərinin əsas məsuliyyəti ARDNŞ-in üzərinə düşür.

Mədəni irsin idarə edilməsi

Şura bizim Gürcüstanda apardığımız işlərlə müqayisədə Azərbaycanda Mədəni İrsin İdarə edilməsi (MİİE) Planının dolğun olmadığını hesab edərək bununla əlaqədar öz narahatlığını bildirir və konkret olaraq qeyd edir ki, gözlənilməz arxeoloji tapıntılar üçün yumşaltma tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsinə müvafiq vaxt qalmasını təmin etməlidir. Şura tövsiyə edir ki, **BP şirkəti gündəlik tikinti işlərinin monitorinqi üçün məsuliyyət daşıyan arxeoloqların ya müvafiq dövlət nəzarət orqanları ilə, ya da təyin edilmiş müşavir təşkilatla müntəzəm olaraq əlaqə saxlamasını təmin etsin** [91]. Biz qəbul edirik ki, Azərbaycan MİİE Planına yenidən baxmaqla onu yaxşılaşdırma bilər. Lakin, bununla belə, bir məsələyə aydınlıq gətirmək istərdik ki, MİİE Planını

tamamlamaq üçün Təsadüfi Arxeoloji Tapıntılar Proseduru işlənib hazırlanmışdır və kifayət qədər əhatəli yumşaltma tədbirləri dəsti artıq mövcuddur və bu, BTC-nin Gürcüstanda işləyib hazırladığı Prosedura tamamilə uyğundur. Azərbaycanda arxeoloji nəzarət qrupuna Arxeologiya İnstitutunun nümayəndələri daxil edilmişdir ki, bu da təsadüfi arxeoloji tapıntıların aşkar edildiyi təqdirdə milli maraqların gözlənilməsini təmin edir. BTC də müntəzəm olaraq Mədəniyyət Nazirliyi ilə əlaqə saxlayır. Əgər təsadüfi arxeoloji tapıntı aşkar edilərsə, BTC şirkəti tərəfindən kifayət qədər vaxt veriləcəkdir ki, vəziyyətin nə dərəcədə əhəmiyyətli olması tədqiq edilsin və əlverişli yumşaltma tədbirləri səlahiyyətli orqanlarla işlənib hazırlansın və razılaşdırılsın.

Qobustan ərazisində tikinti işlərinin aparılmasından sonrakı dövrdə yaranacaq vəziyyətlə bağlı verilən tövsiyələrə və *boru kəmərinin inşası üçün çəkilən giriş yollarına ən yaxın olan Qobustan petroqliflərinin qorunması üçün effektiv bir plan hazırlamaq məqsədilə Mədəniyyət Nazirliyi və Azərbaycanın səlahiyyətli orqanları ilə işləmək* [92] barədə tövsiyəyə gəlincə, BTC tikinti işləri başa çatdıqdan sonra inşa üçün istifadə hüququ alınmış ərazidə bərpa işlərinin nə dərəcədə səmərəli olmasını müəyyən etmək üçün monitoring aparacaqdır. İnşa üçün istifadə hüququ alınmış əraziyə planlaşdırılmamış hər hansı bir daxil olmanın mədəni irsə ziyan vurub-vurulmamasını qiymətləndirmək üçün bu iş kifayət qədər tez-tez həyata keçiriləcəkdir. Qobustanın mədəni və təbii irsini qorumaq üçün strateji planlaşdırma ideyasını BTC dəstəkləyir. Biz bu barədə artıq Mədəniyyət Nazirliyinə və Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə təkliflə müraciət etmişik və yaxın zamanlarda onlardan müsbət cavab alacağımıza ümid edirik.

8. Sosial təsirlərlə bağlı məsələlər

BP şirkəti Şuranın belə bir təsdiqini yüksək qiymətləndirir ki, biz torpaqların alınması kimi həssas bir məsələyə şirkətin biznes siyasətlərinə uyğun bir tərzdə diqqətli və ədalətli bir mövqə tutmuşuq. Bizim niyyətimiz ondan ibarətdir ki, boru kəmərinin tikintisindən və istismarından bir nəfər də olsun iqtisadi, sosial və ya hər hansı bir nöqtəyi-nəzərdən əlverişsiz vəziyyətə düşməsin. Bu işə sözügedən proseslə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması, torpaq sahiblərinin və torpaqdan istifadə edənlərin

müəyyənləşdirilməsi, xəritələşdirmə və sahibkarlıq məsələlərinin aydınlaşdırılması və torpaq və kənd təsərrüfatı məhsulları üçün ədalətli qiymətlərin təyin edilməsi baxımından misli görünməmiş cəhdlərin həyata keçirilməsini tələb etmişdir. Bütün bu proses Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının standartlarına uyğun olaraq hazırlanmış Köçürülmə¹ Tədbirləri Planında (KTP) şəffaf şəkildə təsvir edilmiş, Torpaqların Alınması və Kompensasiya üzrə Təlimat (TAKT) vasitəsi ilə marşrut boyunca yaşayan əhaliyə izah edilmiş və BTC əməkdaşları və hər iki ölkədə - Azərbaycanda CLEE və Gürcüstanda APRL - müqavilə bağlanmış QHT mütəxəssislərinin səyləri ilə ayrı-ayrı fərdlərə müfəssəl şəkildə izah edilmişdir.

KTP Fondu yerli qanunvericilik əsasında başqa cür kompensasiya ala bilməyəcək torpaqdan qeyri-rəsmi istifadə edənlərə kompensasiya vermək üçün yeni bir vasitə kimi düşünülmüşdü. Bu tədbir BP şirkətinin və Beynəlxalq Maliyyə İnstitutlarının, eləcə də beynəlxalq QHT-lərin məqsədlərini təmin etmək üçün görüldü ki, layihə təsirə məruz qalmış insanlara münasibətdə ədalətli və şəffaf olsun.

Şura torpağın alınması və kompensasiya prosesi ilə əlaqədar olaraq beş konkret tövsiyə irəli sürür:

1. **Tez-tələsik bağlanmış müqavilələr barədə şikayətlər təhqiq edimiş və Kiril əlifbası ilə bağlı çətinliklər həll edilmişdir** [85]. Verilmiş şikayətlərin sayı az olmuşdur, lakin biz onların hamısını təhqiq edəcəyik. CLEE və APRL-lə bizim razılaşma istənilən sənədlərə yenidən baxılmasına və onlara düzəlişlər edilməsinə, əgər lazım gələrsə, imkan verəcəkdir. Biz əminik ki, kompensasiya tariflərinin mübahisə doğurduğu belə hallarda bu yolla alınmış nəticələr yerli sakinlər və şirkət üçün məqbul olacaqdır. Ayrı-ayrı şəxslərin Kiril əlifbası ilə oxumağı üstün tutduqları hallarda onlara tərcümə edilmiş müqavilələr təqdim ediləcəkdir, baxmayaraq ki, 1993-cü il Prezident Fərmanına görə Azərbaycanda bütün rəsmi sənədlər latın əlifbasının Azərbaycan variantı ilə yazılmalıdır.

---

¹ Qeyd etmək vacibdir ki, boru kəmərlərinin tikintisi və ya istismarı ilə əlaqədar olaraq heç kəs fiziki olaraq köçürülməli olmayacaqdır.

2. **Torpaq ödənişləri verildikdən sonra adamların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi [86].**

Şura qeyd edir ki, torpağın alınması prosesindəki şəffaflığın uğursuz bir tərəfi ondan ibarətdir ki, ödəniş alan şəxslər asanlıqla tanınır və tək-tək hallarda onlardan pulun zorla alınması halları baş vermişdir. Biz bu riskin azaldılması məqsədi ilə, tövsiyə edildiyi kimi, yerli hakimiyyət orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları ilə yaxından birgə işləməyi davam etdirəcəyik. İndi belə aydın olur ki, buna nail olmağın ən yaxşı yolu külli miqdarda nağd pulun ələ verilməsindənə, onların bank vasitəsilə çatdırılmasıdır, lakin ödənişin alınması metodunun seçimi yenə də fərdlərin özündən asılıdır.

3. **Otlaq sahələrini itirən təsirə məruz qalmış kəndlilərə ictimai torpaqlar üçün kompensasiya vermək [87].**

Biz razıyıq. Bizə indi məsləhət görürlər ki, Gürcüstanda belə ən uyğun gələn təmsiledici orqan kənd şuralarıdır, lakin biz ölkədəki QHT-lərdən məsləhət almağa davam edəcəyik. Bizim İctimaiyyətlə Əlaqə üzrə əməkdaşlarımız bu məsələni axıradək öyrənəcəkdir və bizim bu sahədəki indiki siyasətimiz onların və xarici müşahidəçilərin rəyinə müvafiq olaraq dəyişdirilə bilər.

4. **Gürcüstanda tikintidən sonra torpaqların bərpa edilməsi prosedurlarını müəyyən etmək barədə tövsiyə [88].**

Torpaqla bağlı Tələblərin KTP Xülasəsi təsirə məruz qalan torpaqların mülkiyyət və istifadə hüququnun ilkin sahiblərinə qaytarılması barədə bizim nəşr edilmiş öhdəliyimizdir. Gürcüstan qanunvericiliyində lazımi dəyişikliklərin edilməsi üzrə müfəssəl təkliflər hal-hazırda Gürcüstan Parlamentinə təqdim edilmişdir və onlar təsdiq edildikdən sonra ilkin sahiblərin mülkiyyət hüququnun boru kəmərinin bütövlüyünün qorunması üçün zəruri məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla, özlərinə qaytarılması mümkün olacaqdır.

5. **BP şirkətinin mübahisəli məsələlərin həll edilməsi prosesində iştirak etməkdə davam etməsi və bizim İctimaiyyətlə əlaqələr sahəsində çalışan əməkdaşların daha fəal olmasının təmin edilməsi tövsiyəsi [90].**

Biz bu tövsiyə ilə razılaşıırıq. Hər bir ölkədə bunu BTC-nin öz ixtisaslı milli kadrlarından ibarət olan və artıq marşrut boyunca yerləşən kəndlərin əhalisi ilə

müntəzəm iş əlaqələri yaratmış İctimaiyyətlə Əlaqələr üzrə əməkdaşları yerinə yetirəcəkdir.

Nəticə

Layihələrin təhlükəsiz və uğurla həyata keçirilməsində bizim məqsədlərimizə şərik olan hər bir kəslə işləməyimizə davam edəcəyik və indi də Şuradan Türkiyə, onun bütün ərazisi ilə bağlı nəticələri, arası kəsilməyən məsləhətləri, rəyləri və yeni vəzifələrin alınmasını əhatə edən hesabatı almağı səbirsizliklə gözləyirik.